

РАЗМИШЛЕНИЕ ВЪРХУ ТРАДИЦИЯТА*

АНГЕЛ АНГЕЛОВ

I

За да се разбере с удовлетворителна яснота понятие като традиция, необходимо е да се изяснят донякъде и онези по-общи понятия, с които тя е свързана. Едно от тях — времето, в едно от своите основни състояния — миналото, е разположено в загадъчна близост до понятието традиция, така че, казвайки традиционно, сякаш казваме — онова, което се е съхранило в своята неизменност за нас от миналото. Поради това уместно е да се запитаме не точно какво е традиция, а кога говорим за традиция. Отговорът не изглежда труден — трябва да са налице събития, извършили се назад във времето, преди нашето раждане, преди нашата епоха, събития, белязани с патината на едно отдавна отминало и все още живо достояние. Миналото и традицията са дотолкова свързани в нашето съзнание, щото можем да ги приемем за синоними, за два непротиворечиви елемента на едно цяло.

Миналото — магическа дума! Обхваща ни трепет, когато говорим, когато чувстваваме нужда от едно минало, от една традиция, изказани с глаголната форма на най-дълбоко, непознато на граматиката минало време, някакъв перфект на плусquamперфекта. Следователно ясната предпоставка на възможността да говорим за традицията е съществуването на миналото. А то винаги е налице — спомените, миналото на всеки един от нас. Но за кое минало говорим, когато свързваме традицията с нещо предивно? За отминалата част от нашия живот, за личното минало? — Съвсем не! Говорим за миналото на една общност, на едно изкуство, на една наука; свързваме традицията не с живота на индивида, а с живота на културата. Затова отнасяме традицията не просто към едно индивидуално минало, а към съществуващите в миналото общности — различни по обем, по трайност във времето и по въздействие.

Все пак неудовлетворително изглежда подобно пряко свързване между понятията традиция и минало. Второто изглежда интуитивно по-ясно и затова — да се обърнем към него. Какво наричаме минало? Не можем да отговорим направо — напр. миналото е онова, което е било. Отговорът, който ни помага да разберем какво е минало, е друг — миналото не е нещо определено и ясно само по себе си, то трябва да бъде поставено в отношение към сегашното. Миналото е едно реално отсъствие, но само по отношение на реалното присъствие на нечие сегашно; миналото е липса, а сегашното е наличие, но и двете съществуват само в отношение едно към друго. Миналото е отсъствието на определени принципи на живот, на принципите, конституиращи съществуването на една общност. Не можем да разберем, че тези принципи вече не съществуват освен ако не са налице други принципи, ако не е налице някакво ново присъствие, ако не е налице промяна. Това положение е валидно за историята на културата, където конституиращите принципи са винаги ценностни положения, където мислите и поведението са винаги ценностни реакции, където винаги става дума за ценностни отношения. Отсъствието на миналите при-

* Настоящата статия е част от по-голямо изследване. — Б. а.

ципи е отсъствие на минали основни ценности, а сегашното е наличието на други принципи, конституиращи съществуването на новата общност, на нови основни ценности. Границата между минало и сегашно минава там, където се променя условието за съществуването на общността — нейните ценности, независими от продължителността на живота на нейните членове, така че много от тях могат да живеят и в двете епохи с променени или със старите ценности положения, които обаче вече са загубили валидност.

Културно-историческото отношение сегашно—минало също е ценностно, така че можем да отделим две идеални възможности в него. Първата е — сегашното се цени повече от миналото, съответно това, което става тук и сега, което се извършва в момента, е по-ценно от случилото се някога. Подобно осмисляне и повишаване на ценността на сегашното може да се проследи и исторически в Европа — то започва с епохата на Просвещението; идеята за реализма в изкуството, възникнала през XIX век, е именно такава свързване на съвременността за сметка на миналото. Втората възможност е противоположна — миналото, и то винаги далечното минало, е по-ценно от сегашното, сегашното е само бледо копие на отминалите изключителни времена; тази идея, основна за европейската античност, макар и с големи промени, изглежда, се пази докъм средата на XVIII век. В първия случай можем да говорим за пълното отсъствие на миналото, а във втория — за пълното отсъствие на сегашното, но това е едно построение, докато в плана на историческата реалност връзките са винаги многообразни; зад многообразието все пак се крие единна основна причина, един е мотивът, който се повтаря в отношението между сегашното и миналото.

Отношението се осъществява като среща и ситуацията на тая среща е тъкмо традицията — ситуация, която не е нищо само в миналото, нищо само в сегашното, а е тяхното взаимно съотнасяне. Срещата между живи и умрели е предизвикана от съществуване, но неразрешимо противоречие в живота на живите; съвременността се нуждае да осмисли и след това да разреши тъкмо това противоречие. Средства за осмислянето и разрешаването му обаче тя не притежава. За да продължи да живее, и то за да живее добре във всяка ситуация на криза, съвременността трябва да стане друга и с това желание за преобразение тя се обръща към миналото и търси среща с него. Каква е тази среща?

Тя е ситуация на предаване и приемане, една ситуация, в която се съредоточават основни човешки проблеми. Традицията е срещата, при която някой предава нещо, а друг го приема, защото има нужда от него. Но тъй като миналото физически не съществува, ситуацията на среща няма непосредствен жизнен характер. В този смисъл традицията е ситуация на косвено предаване, на косвено общуване между сегашното и миналото; косвено, защото непосредственото жизнено отношение не е възможно. Няколко очевидни неща тук са от съществено значение. Това, което се предава, не може да бъде възприето напълно „чисто“, предаденото е винаги възприето—предадено. И при най-чистото приемане, дори и тогава, когато сме устремени да бъдем „бистро разбиращо око“, дори и тогава ние възприемаме не това, което ни се предава, такова, каквото си е било, а онова, което ни е необходимо и последователно от гледна точка на нашите проблеми. Предаването и възприемането — тези прости и основни дейности, които и съставляват същността на традицията, не са неща, равни поотделно сами на себе си и неизменни във всяка ситуация. Те са отношение и затова между началния и всеки един краен миг на ситуацията на среща се извършва взаимно нагласяване и изместване. Срещата, стига само да сполучи, изравнява срещналите се и променя техните първоначални състояния. Срещата е преобразуващо отношение.

Традицията е косвено, езиково отношение, което означава, че неговата основа не са самите неща, а знаците на нещата, които остават знаци дори и тогава, когато се стремим да ги следем със самите неща, когато се стремим да ги онтологизираме. Дори и при най-точното назоваване, когато думата, фразата, пасажът или целият текст улчават същността на нещата, налице е слабо изместване между изказа и действителността. Причината изглежда е в това, че езикът съредоточава вниманието ни едновременно в две посоки, които в своето взаимодействие създават неговото единство — от една стра-

на, той назовава и изразява някаква действителност, а от друга — създава своя собствена, самоудовлетворителна конструкция, своя идеална действителност. Ние вероятно можем да постигнем чрез нея дълбочината на действителността по-добре, но това постигане е косвено, чрез посредник, а не пряко. Когато се вчитаме в текстовете или когато слушаме някого, ние възприемаме тъкмо реалността, конструирана от неговия език и едва тогава можем да се питаме каква друга реалност е породила езиковата; защото езикът, изказването, текстът, нашите идеи, превърнати в текст, са реакции, тръгващи от една реална ситуация, те са в отношение — обясняващо, тълкуващо, отричащо, възхваляващо — към тази ситуация, но никога не са самата нея. Отношението на съвременността към миналото е ситуация на косвено общуване чрез посредници.

В какъв смисъл текстовете са реакция спрямо една жизнена ситуация? Текстът, още повече всеки значителен текст, се появява, за да реши проблем, той е проект за отстраняването на едно съществено противоречие, което не може да бъде осмислено, изразено и решено по друг начин. Текстът е отделяне от действителността, едно предназначено и целенасочено отделяне от нея, той създава втора идеална — езикова и мисловна реалност, която не е напълно затворена и самостоятелна, а с която се нагласява на фокус жизнената, нехармонична и следователно съществуващата зле историческа действителност.

Целта е решаването на един проблем на действителността, макар че видимо — като форма, като ситуация на създаване, а често и като съдържание, текстът неизглежда пряко свързан с нея. Социалната функция на текста е непряко, косвено въздействие върху средата, която го създава, нейното интелектуално постигане, нейната реална промяна. Текстът функционира като коректив на действителността, на някаква част от нея. Отделен от своята среда, текстът може да въздействува и сам по себе си, като нещо автономно. Но напълно автономен той никога не е, защото, дори изолиран от ситуацията на своето възникване, той бива изправен пред лицето на една друга действителност — действителността на възприемателя. Изобщо началото и краят на един текст не са абсолютни, те са начало и край само по отношение на някаква среда, която позволява една словесна форма относително да се обособи сама за себе си; обособяването и отделянето на текста от средата може да бъде само временно, само предназначено, за да се потърси после, след като той е донякъде завършен, едно по-добро взаимодействие с нея, защото текстът е текст само по отношение на някаква среда контекст. Няма как да определим текста сам по себе си. Накратко — автономността на текста е една мечта, защото нямаме текст, ако нямаме контекст и обратно. Ние осъзнаваме нещо като текст не толкова поради собствените му предели, а много повече поради ограниченията, които контекстът му налага, които ограничения и се превръщат в собствените предели на текста. Текстът е подчинен спрямо своя контекст, а наложените на текста граници са исторически променлива категория. С изразеното тук схващане аз само подкрепям едно сходно и донякъде разпространено схващане — да се търси смисловата динамика между текстовете и създадалата ги или възприемаща среда, или, което е все едно — да се търси историческата ценност на текста.

Традицията ни се явява като поредица от текстове, създавани в различни исторически периоди, от най-ранните писмени паметници до най-последно време. Това твърдение изглежда очевидно, но не е. Дори да успеем да ги съберем и подредим хронологично, то това няма да е традиция, а музей, това ще бъде археографията на текстовете, която по нищо няма да се различава от един музей на камъни и минерали. Традицията започва с присъствието на текста от някое минало в някое сегашно, с въздействието му върху една историческа ситуация, върху една общност. Функционалността на текста е социално отношение, проявява се като някаква среща, което и означава — като възможност за въздействие. Традицията е срещата, отношението между присъствието-въздействие на текста и активното му възприемане-промяна. Традицията е животът на текстовете, а те живеят само когато са текстове за някого, когато са възприемани от някого. В този смисъл историята на една традиция е историята на въздействието ѝ, на съпротивата срещу нея, на нейното усвояване и отхвърляне, на нейния обхват и ограничения, на нейната

непрекъснато променяща се смислова динамика, непрекъснато променяща се ценностна динамика в реалната социална среда.

От тази гледна точка трябва ясно да се разграничат два типа текстове — налични и функциониращи. Текстът, останал непрочетен и нечул, невъзприет и неусвоен, с други думи — останал непроменен, не е като съвсем да не съществува, той съществува само като възможност, но не и в действителност. Този текст е възможен, но не е действителен, което не означава, че в един миг, при подходящи обстоятелства няма да стане действителен. Всеки текст в началото е само възможност и едва неговият живот — а животът на едно нещо е неговото битие — го прави действителен, прави го относително определен и завършен. Определен и завършен текстът става в своето функциониране, в ситуацията на среща се конкретизират неговата абстрактност и универсалност и се използват, за да решат не само проблемите на породилата го среда, но и на средата, която го възприема. Онзи текст, който няма битие, не е факт на една литературна или културна история, но той е факт на хронографията и трябва да бъде отбелязан в неговото статично наличие.

Животът на текстовете не е просто изхабена от употреба и обезсмислена метафора, животът на текстовете е усилието, което една общност полага, за да усвои текста като поведение, да го ввлече като съставна част на своето мислене, да го превърне в съставна част на своите общностни взаимоотношения и в този смисъл — на своя живот. Казано просто, когато четем едни книги, това трябва да ни личи — в нашето поведение, не в нашите знания, защото трудното е да бъдем, а по-лесно е да знаем. Традицията не е книжна среща на архивар със забравените текстове, среща сред костниците на словото, които наричаме библиотеки, тя може да започне с това — със самотното взиране в текста, но не може да завърши с него.

II

Кога една общност се обръща към миналото? Отговорът ни е под ръка — тогава, когато има нужда от миналото, когато се чувствава свързана и привлечена от него. Защо обаче тя има нужда от миналото, защо е привлечена от него, защо то ѝ харесва? Защото общността е изправена пред критична ситуация в своето съществуване, за чието преодоляване няма средства. Като се ограничим до същественото, виждаме, че обръщането към миналото е предизвикано не от някаква абстрактна, а от жизнена необходимост. В най-дълбокия си план жизнената необходимост е проблем, чието осъзнаване се налага поради неприятното друсане по пътя на социалната екзистенция. Кое е жизнено необходимото? Онова, без което не може да се живее, което е условието за съществуването на общността, а когато то е нарушено, когато нарушението е достигнало застрашителни размери, необходимостта от терапия става очевидна. Обръщането към миналото е най-дълбока социална необходимост. Следователно средствата за преодоляването на критичната ситуация, пред която е изправена общността, трябва да се потърсят на друго място — било в пространството, било във времето.

Миналото, собствено или чуждо, е арсенал от средства, от образци за поведение в критична ситуация. Критична е ситуацията, в която проблемът се разкрива в неговата отчайваща неотложност, в която намирането на решението му е въпрос на живот; а решението е избор, определеност, отказ от всички останали възможности, в случая — избор на минало, на миналото, което е необходимо. Видяна социалнопсихологично, критичната ситуация е голямо безпокойство и тревога вътре в общността, голяма тревога в сегашния миг, за освобождаването от която са необходими опора и подкрепа отвън. Тогава общността се обръща към миналото и го призовава. С обръщане към миналото започва срещата с него, осъществявана от желанието миналото да се приобщи към сегашното като негов вълшебен помощник. Миналото е вълшебният помощник, когато сегашното очаква, защото срещата с него е необходима не заради самото минало, още по-малко на самото него, а заради нерешения основен проблем на сегашната дей-

ствителност. В дълбочина тази е основната причина, на повърхността обаче отношение-то към миналото се проявява най-често като неудовлетвореност от сегашното, което е едно много интензивно преживяване, формиращо от своя страна непробиваемата и непоклата увереност, че миналото е било по-добро и по-красиво. Там, в миналото, се откриват първичните и истински положения за света и за хората, за които ценности сегашното е забравило, от които то е отпаднало. Това отношение има формата на спомен и тъкмо защото е спомен, трудно може да бъде анализирано. Когато цялата общност си спомня великото минало, то това е състояние на опияняваща сладка пълнота.

Споменът, за който говорим тук, не е само лична неудовлетвореност, много повече неговият характер е социален, той възниква поради неудовлетворителните социални взаимодействия, които обикновено стоят зад личните. Неудовлетвореността, породила спомена, е активност, насочена към миналото, колективно търсене на решение за терапевтична корекция на действителността, неудовлетвореност, представлява се за знаеща как точно са стояли нещата, а именно, че някога толкова смущаващите общността проблеми са били уредени, че съществуването на хората е било хармонично, че това, което сега е страдание, тогава е било щастие. Спомнянето, разбира се, не е действително, но то конструира една действителност, една необходима и образцова действителност, която трябва да замени съществуващата. Станал социално действие, споменът се превръща в целенасочено търсене на достойни за следване в сегашното минали образци на поведение.

Това, което тук наричам спомен, а то може да се нарече и памет, не е обратното на историческото изследване, но все пак е твърде различно от него. Колективният спомен не е само емоция и носталгия, неговата цел е реставрацията на копнежното и жадувано минало, неговото възраждане. Идеята за възраждането на миналото е постоянна за европейската култура и като по правило тя се появява тогава, когато тъкмо миналото, което трябва да се възроди, е напълно загубено. Да се възроди — *renascatur* — един библейски израз, който ни отправя към идеята за кръговрата, към идеята за вечното възвръщане.

Миналото ни се представя като уют и хармония, целта следователно е да се възстанови хармонията тук и сега. Това е една мечта, една гигантска мечта на човечеството — мечта за Златния век, за вечния празник, когато „безгрижните народи живееха в приятен безделие“, докато историята е умерителен делник с кратки паузи за отдих. Празникът е състояние на сбъдната мечта. В основата си тази мечта е конструирана според принципите на митичното мислене. Намерението да се възстанови миналото е реално, но само в плана на идейното обосноваване. В действителност срещата с миналото протича другояче; отношението към миналото не е ръководено в дълбочина от стремежа то наистина да бъде повторено, макар външно да се представя именно като намерение за пълно повторение. Не можем да се отнасяме с пълно доверие към това идеологично внушение не защото то не е красиво като идея, не защото то не е примамливо, каквато е всяка мечта, а тъкмо защото и не е действителност.

Целта на възстановяването ще е някаква друга, не жизненото протичане на една минала епоха, а възстановяване на общата идея, която съвременността има за миналото и която съвременността открива не точно в живота на миналото, а в неговата култура. Превърнатият в култура опит, на който е придадена форма, заплашваща да се откъсне от самия него, става достъпен за съвременността. Миналото често изглежда като първично, непокалено и неизменно, затова започва с намерението то да бъде осъществено сега и тук. Намерението изглежда наивно, защото операцията по възкресяването на нещо отдавна изчезнало не е по силите на човека, но то не е и необходимо, защото какво е било миналото като живот нис, не знаем и още по-важно — защото интересът ни не е музеен, а твърде пристрастен. Бленуването на миналото се превръща в страстно желание да го осъществим тук и сега. Съвременността обаче се нуждае от определено минало, в срещата миналото присъствува като конструирано и избрано. Актът на избора е стра-

тегическа перспектива, от която миналото се открива (или закрива) на съвременността и това е първото основно изискване, за да съществува традицията. Вече в този смисъл традицията е насочена към решаването на проблемите на едно перспективно сега, насочена е следователно към бъдещето. Бъдещето е пространството, в което съвременността цели да въвлече миналото. С това на миналото е придадена определена посока, придаден му е определен смисъл, който то не е притежавало непременно и в задължителна степен. Направила своя избор — какво минало точно ѝ е необходимо — съвременността се изправя пред втория съществен въпрос — трябва да му бъде придадена въздействаща форма.

III

Традицията не е просто наследеното, тя не е наследство, което ние получаваме по волята на случая, тя е активността на съвременността да бъде наследник или да отхвърли наследството като бреме. Наследството е нещо готово, традицията я създаваме.

Затова традицията не е просто ситуацията на среща между миналото и съвременността, а ситуацията на излъчването от миналото въздействие, усвоявано с усилия и промяна от съвременността. Въздействието на миналото е вече донякъде предопределено от избраната посока на съвременното търсене. Това е единствената възможност за духовното съществуване на миналото, възможността му да присъствува в живота на сегашното, защото отношението към миналото е състоянието на неговата откритост, докато липсата на отношение и неговата закритост за нас. Откритост ще рече нещо съвсем просто — ще рече живот, тъй като животът е отношение към нещо, непрекъснато въздействие и ограничаване на това въздействие и текстовете на миналото не правят никакво изключение, докато липсата на отношение и въздействие е просто липса на живот.

За какво отношение става дума тук? Не е ли миналото нещо определено само по себе си, нещо завършено и привлекателно поради своята успокоена застиналоост? Ако миналото наистина е това, то не съществува за нас, освен в случая, когато нашият интерес е архивен; тогава ние трябва да емигрираме от сегашното в миналото, да говорим с неговия глас, да бъдем него. Но дори да е възможно да се вживеем в едно минало така, че да ставем самото него, то това няма да е самото минало, а неговата стилизация; онова, което не може да се наподоби, е неговото битие. Но затова пък може да се наподоби представата на съвременността за него; пълното потъване в една минала епоха е пълното потъване в нашата представа за нея.

Никоя минала епоха не се явява пред погледа на съвременността като непомътен от времето кристален образ; съвременността извиква за живот миналото, а чрез това и себе си — за един различен живот. Тъкмо това отношение към миналото като затворено в своите предели и застинало спокойствие се прехвърля върху традицията, която също става нещо красиво и неизменно, изработено и готово веднъж завинаги, далеч преди да настъпи сегашното време. Целта е да се върнем към нея. Коя е тя обаче? Когато се вгледаме в миналото на една култура, на един изграден върху общи принципи културен кръг, откриваме по няколко стълкновяващи се помежду си традиции. Затова отношението на сегашното към миналото е избор на традиция, едно отношение на модалност, на търсене и конструиране. Всяка съвременност разпределя акцентите върху миналото, но не върху всяко минало могат да се поставят съвременни акценти. Не всяко минало допуска среща и ситуация на свързване със съвременността; миналото, което не успява да създаде общност със съвременността, макар и известно и добре познато, и архивизирано в каталозите на всеобщото космическо знание, на практика не съществува за съвременността, то е мъртво музейно минало — такова, каквото си е било.

Крайната цел на традицията е корекцията на сегашното чрез косвеното общуване с миналото, промяната на сегашното битие на една общност, която цел в мига на своето изпълнение се превръща в средство по пътя към нова цел — една динамика, продължа-

ваща до безкрайност. Културата — уви! — е нещо уморително, едно безкрайно тичане подир неосъществимото. Ако в традицията-срещата миналото присъства като избрано и конструирано, то е необходимо все пак да разграничим собственото битие на миналото, което то реално е преживяло, от конструкцията, в която то се превръща в плоскостта на традицията. Традицията не е буквално и естествено, един вид природно пренасяне на миналото в съвременността, тя е усвоеното от нея присъствие на миналото, подчинено на определена цел. Това привидно свободно отношение към миналото позволява да се извлекат от него идеи и възгледи, които самото то не е имало за себе си, да бъде видяно миналото по начин, различен от този, по който то се е виждало. Традицията извършва с миналото съществена промяна, но тази промяна не е произволна, най-малкото — тя изглежда необходима. Традицията извършва същата промяна и със сегашното, защото срещата се осъществява на такава плоскост, която изисква промяна не само от миналото, но и от сегашното; взаимното променяне е условието, за да сполучи срещата. Тъкмо традицията е възможността общността да се отдели от себе си, да постигне друго съществуване, едновременно същото и различно, косвено спрямо себе си. Традицията по този начин косвено решава проблемите, за които пряко решение не може да се намери.

Не се ли превръща миналото така само в наша представа и как стои тук проблемът за историческата истина? Той стои, разбира се, сложно. Миналото не може да се познае чисто субстанциално, чисто обектно, извън съотнасянето му с нещо друго, с друг живот, а това ще рече — с някакъв проблем. Не могат да се разберат проблемите на една минала епоха, ако съвременността не е осъзнала и формулирала собствените си социални проблеми — художествено и аналитично, ясно и с неприятна откровеност. Защото познаването на едно минало е познаване на неговите проблеми и на неговото историческо въздействие. Историята на въздействието на една епоха е част от нейната история, част от самата епоха. Пътят на историческото познание не се движи от миналото към сегашното, посоката е обратна, сегашното вълича миналото в своя живот, от което спечелва не само сегашното, но и историческото познание, печели най-накрая единството на културата в своя исторически развой. Миналият опит, действителният и същевременно нужният за нас, се разкрива толкова повече и по-дълбоко, колкото по-открит е за съвременността нейният собствен опит. Традицията е взаимната жизнена промяна на миналия и съвременния опит.

Опитът е това, което се случва на една общност за времето на нейния живот и неговото осмисляне, а случването и осмислянето са отношение поне между две неща. Опитът на миналото, неговият социален живот сами по себе си не оцеляват и не достигат до съвременността, оцеляват лошо свързани части от него и съвкупност от разнообразни текстове. Закрепеното в текстовете осмисляне е това, което е достъпно на съвременността. Сегашното не се среща със самото минало, а със запазените от него текстове*. Това е твърде незадоволително, ако съвременността търси целия опит на миналото, ако има нужда от връзките на текста със средата, с жизнения опит, на който той е получилата форма мисловна реакция. Текстът и неговото отношение към една действителност, чието соматично присъствие отдавна се е разсипало в праха на вечността, това отношение е невъзстановимо в своята пълнота. Все пак необходимо е да се проникне отвъд текста, просто чувстваваме нужда от това, дори и когато не можем да го обосновем смислено, да се разбере поне отчасти как се поражда той от действителността, какви ситуации го създават: текстовете на миналото са понякога толкова странни, средата, в която са възникнали и върху която са въздействували, трябва да е била не по-малко

*В настоящата работа вниманието е съсредоточено само върху езиковите отношения между сегашното и миналото, върху словесната традиция. А иначе очевидно е, че всеки историк разполага с много други свидетелства, които може да съчетава, за да получи по-пълна картина на интересувашите го събития, а за историята на изкуството, както и за етнографията словесните извори, текстовете са изобищо второстепенни и допълващи главните — картини, фрески, икони, сгради, битови предмети.

странна. Текстът, като създава една своя, втора езикова действителност, не е все пак цялата действителност.

Традицията настойчиво изисква тъкмо това — да се възстанови и да се вмести в ситуацията на среща текстът в съответната му среда, да се възстанови отношението между текста и контекста. За да въздейства удовлетворително върху съвременността, миналото трябва да бъде цялостно, трябва да му се предостави тази възможност, която съвсем не зависи само от миналото, това зависи много повече от стратегията, от знанията, от критичността на сегашното, които неща, взети заедно, означават — от дълбочината, с която общността успява да осъзнае, но не с мрачно, а с ведро усилие, собствения си опит и открито да го назове. Назоваването предполага сложен език, една остроумна синтетично-аналитична комбинация, която постоянно да се приближава към движещия се опит на сегашното време.

IV

Всяка реакция спрямо проблема на социалния живот бива включена в една тълкуваща и обясняваща позиция, всяка реакция трябва да бъде защитена и отхвърлена. Заедно с първото огромно отделение на културата от природата възниква и второ, вече вътрешнокултурно — между поведението и неговото тълкуване, които по условие, тъй като става дума за едно и също нещо, би трябвало да съвпадат, но не съвпадат никога. Тълкуването удвоява отношенията — вътрешнообщностните и външните — с природата. И тъй като тези отношения са един постоянно натрупващ се опит, те са необходими на общността и затова трябва да се съхраняват и предават. Тълкуването, създавайки удвоения образ на отношенията, е самото това съхраняване и предаване. Да се предадат, това означава да могат да се възприемат и от друга, нова и различна общност, наследила предишната във времето; и тъкмо това жизнено предаване-възприемане е отношението, което търсим, то е традицията — движението на културата, нейният живот. Новата общност, изправена пред проблемите на своята екзистенция, се нуждае от решенията на миналото, от съхранените тълкувания, тя следователно се нуждае не от самото минало, а от неговия език.

Традицията е среща с езика на миналото, с неговите тълкувания и решения на социоекзистенциалния проблем, с неговите текстове. Откъде идва очарованието на миналото, или, казано по-неутрално — откъде идва необходимостта непрекъснато да се съпоставят сегашното и миналото? От това, че сегашният миг не може да се осъзнае и определи сам по себе си, от това, че сегашният миг не е независим от времето преди него, културно-историческото време не е дискретен поток от несвързани елементи. Голямото усилие е в това, животът на общността да се осъзнае не изобщо, а именно като този живот, който протича тук и сега, като това отношение, което той е — напълно индивидуално и напълно неповторимо. От друга страна, сегашният миг, тъй като винаги е отношение — преценяване на миналото и очакване на бъдещето, — не може да се постигне сам за себе си нито като поведение, нито като тълкуване; сегашният живот на общността носи в себе си цели комплекси от миналото, гледано културологично, сегашното време е комплекс от разновременни пластове и тъкмо културната разновременност се съпротивлява на определянето и назоваването на сегашния миг като неповторим и несравним с никой друг. Стремещт на една общност да се определи като напълно индивидуална, като уникална е стремеж към пълнен отказ от отношения; напълно уникалното е напълно затворено, напълно неразбираемо за когото и да било. Стремещт към уникалност е естествен и той е естествено непостижим. Затова пълното обособяване, отказът от отношения е една теоретична конструкция без покритие. Животът на общността е точно противоположното: винаги отношение — като поведение и тълкуване към нещо, в съгласието с него или в отричането му.

Проблемът е твърде сложен. Неповторимо може да бъде индивидуалното преживяване на сегашния миг, в плана на културата обаче неповторимостта придобива друг

характер, друго качество. За да се превърне в явление на културата, индивидуалното преживяване трябва да бъде споделено, трябва да бъде предадено на някого, трябва да бъде поставено в отношение към някого. Единствената, макар и незадоволителна възможност за съотнасяне, е езикът; преживяването трябва да се превърне в език и езикът да се разтопи в преживяването, за да стане то факт на едно културно общуване и с това факт на културата. Преживяването, останало в пределите на този, който го преживява, действително е уникално, то дори е една уникална неизвестност, но непреобразувано в отношение към някого, лишено от живот, лишено от битие, то потъва обратно в психичните дълбини на човека, преди да е изплувало от тях. Взаимното проникване между езика и извънезиковата действителност създава отношенията в културата, създава самата култура. То, взаимното проникване, е и взаимно изместване, оттам и усещането, че в езика преживяването загубва своята психична истинност, своята първична чистота; спечелва обаче откъм въздействие и културен хоризонт, превръща се в другото-същото; езикът съществува само там, където двама души не са равнодушни един към друг, а за собственото преживяване е достатъчно човек да не е равнодушен само към себе си. И не че в културата няма значещи извънезикови дейности — напротив, дори всекидневни и обичайни действия като подаването на ръка или отварянето на входната врата определят извършителя им като принадлежащ към някаква култура; в тях обаче културният коефициент е сравнително слаб.

Съществуват събития и преживявания, които са представителни за културата, които са културни емблеми (каквато е напр. революцията — политическата, научната, в поведението на Новото време от XVIII век насам); тяхната стойност, била тя положителна или отрицателна, е толкова голяма, че те непременно трябва да се обяснят и изтълкуват, да се поставят в отношение към някого, към някаква общност; това е въпрос на позиция, това е въпрос на живот. Събитие и тълкуване, двете прилепват едно към друго, неотделими; онова, което остава от миналото, е тълкуването на събитието, самото събитие не съществува, то не може да се възкреси, от миналото остава неговият език — огромен, разноречив и все пак единен комплекс. Културата е съотношението между събитието и езика, а нейната история е историята на нейните езици; и затова традицията е ситуацията на среща между езика на съвременността и езика на миналото.

Социалният обмен вътре в пределите на една култура, между различните култури, се осъществява чрез езика. Езикът е самото културно отношение. Тъкмо защото е отношение, езикът активно не допуска животът на една общност да се осъзнае, както и да бъде уникален и напълно затворен в пределите на сегашното. Езикът не позволява сегашният миг да бъде определен като напълно откъснат от другото време, което условно наричаме минало. Цели пластове от сегашното са тясно свързани с миналото, нещо повече — самото минало присъства в сегашното и само по себе си, като съхранено социално поведение, но и чрез езика, чрез тълкуващата всяко поведение езикова реалност. Изобщо индивидуалността на сегашното не може да се обясни сама по себе си — за да влезе в културата, трябва да се открие обобщителната, надхвърлящата по значимост сегашния миг страна.

Езиковите отношения между всяко сегашно и всяко минало са динамиката на едно ограничение, при която се преодоляват едни предели, за да се попадне в други. Изобщо историческото отношение предполага ограничения, безгранична е само вечността. Затова традицията е конструиране на едно необходимо и ограничено, на историческо отношение с миналото. Осъзнаването и изразяването на проблема е осъзнаването на нашите предели, което позволява да се видят ясно границите на нашия свят и едва възможното решение на проблема е тяхното прекратяване, чрез което мощно прекриване попадаме в други граници. Защото решенията на проблемите имат недостатъка да са временни и нетрайни, а проблемите — достойнството да са вечни и нерешими.